

I. ÚVOD

1. Cíle a struktura práce

Léta nacistické okupace na Litvě přinesla zkázu stovkám židovských obcí, mezi nimi i prvořadému duchovnímu centru východoevropského Židovstva: Vilnu (Vilnius), „litevskému Jeruzalému“. Litevští Židé byli první v Evropě, kteří byli vystaveni systematickému vyhlazování ze strany německých okupantů. Nacisté spolu se svými litevskými přísluhovači povraždili na 98 % židovských obyvatel Litvy, kteří jim padli do rukou – v žádné jiné zemi nepřinesl holocaust tak totální anihilaci židovské komunity. Ta tvořila v době nacistického vpádu na území Litvy asi 10 % obyvatelstva. Drtivá většina litevských Židů, včetně obyvatel litevské metropole, byla povražděna během necelého půl roku; jen ghetta ve Vilně, Kovně (Kaunasu), Šavlích (Šiauliai) a Švenčionysu přežila díky pracovnímu nasazení části židovských obyvatel po celé dva roky. Jejich likvidace byla důsledkem potlačení židovského odboje, jehož symbolem bylo povstání ve varšavském ghettu zahájené v dubnu 1943. Nacisté pohlíželi na zbývající ghetta jako na „sud se střelným prachem“; v duchu plného využití židovských pracovních sil byli práce schopní Židé přesunuti do nově vzniklých koncentračních táborů, „přebyteční“ pak byli povražděni.

Při pohledu zpět na léta destrukce židovské populace Evropy se nabízí otázka, jak mohlo vyvraždění milionů lidí proběhnout za tak malého odporu vlastního obyvatelstva vystaveného genocidě. Povstání ve varšavském ghettu – první revolta odsouzenců na smrt v dějinách – bylo základem hrdinského mýtu, který patří k základním stavebním kamenům identity moderního židovského státu. Ostatní kapitoly v dějinách židovského odporu proti „konečnému řešení“ zůstávají do značné míry ve stínu sakralizovaného příběhu varšavského ghetta (*Jom ha-šoa ve ha-gvura* - Den šoa a hrdinství, významný den v kalendáři státu Izrael - připadá na 27. nisan, den vypuknutí povstání ve varšavském ghettu). Je nápadné, že místem zrodu první židovské odbojové organizace v nacisty okupované Evropě bylo právě Vilno.

Domnívám se, že vedle faktu, že Židé v Pobaltí byli genocidní politice nacistického Německa vystaveni jako první, zde hrála roli i unikátní role Vilna jako centra židovského národního a kulturního života. Ve své práci se pokusím dokázat, že odbojová činnost byla neoddělitelná od kritiky židovské samosprávy instalované okupanty. Opoziční skupiny v ghettu bojovaly po celé dva roky jeho existence za udržení židovské svébytnosti, jejímž symbolem byl „litevský Jeruzalém“, velkoměsto, jehož obyvatelstvo bylo v meziválečném období ze čtyřiceti procent židovské.

Práce obsahuje tři kapitoly, dále rozdělené na podkapitoly.

V kapitole II. nazvané *Vilno a Židé* nastíním nejprve historii židovského Vilna před okupací nacistickým Německem. V historické perspektivě se soustředím na ideologickou polarizaci v židovské komunitě a vztahy s nežidovským obyvatelstvem, jež měly zásadní dopad i na vznik odboje ve vilenském ghettu. V letech 1915 – 41 změnilo Vilno pána hned jedenáctkrát – ani to se nemohlo neodrazit na vývoji židovské pospolitosti. Katastrofální dopad pro židovskou komunitu měla pak zejména sovětská okupace roku 1940; stalinské deportace na Sibiř dopadly na židovské obyvatelstvo ve zhruba dvakrát větší míře nežli na Litevce.

V další kapitole pod názvem *Krvavé léto* načrtnu průběh likvidace části vilenských Židů německými *Einsatzkommandos* a litevskými kolaboranty po dobytí města německými vojsky. Tyto události je nutno zasadit do kontextu vývoje odpovědných institucí litevských i německých; stručně nastíním proměny strategií v protižidovské politice Třetí říše, jejichž důsledkem bylo i vytvoření ghatt na Litvě. Zvláštní význam má pro mou práci vznik prvního *Judenratu* (Židovské rady) jakožto židovské „samosprávné“ instituce.

Ve IV. kapitole pod titulem *Město za zdí* budu sledovat vývoj vilenského ghetta od jeho vzniku v září 1941 až do jeho likvidace v průběhu deportací v září 1943. Ve dvou podkapitolách přiblížím okolnosti vzniku dvou ghatt ve středu Vilna a ustavení dvou

Judenratů. Shrnu i vývoj v posledních čtyřech měsících roku 1941, kdy si „akce“ vedoucí na popraviště v Paneriai vyžádaly životy většiny obyvatel ghetta „Velkého“ i téměř všech lidí žijících v ghettu „Malém“, jež bylo likvidováno již po sedmi týdnech. Další podkapitoly budou věnovány paralelním procesům vzniku opozice proti vedení ghetta i Jednotné partyzánské organizace (FPO), první organizace židovských partyzánů v nacisty kontrolované Evropě. Zaměřím se na vztah FPO k nežidovskému odboji, ale především na zásadní spory mezi jednotlivými opozičními skupinami a *Judenratem*, resp. policejním šéfem a „diktátorem ghetta“ Jakovem Gensem, jednou z nejrozporuplnějších postav v židovských dějinách. Pokusím se vyjasnit otázku Gensova ambivalentního vztahu k odboji a částečně tím demytizovat roli muže, jenž do historie vstoupil ne zcela právem jako kolaborant. Polem pro nejvášnivější spory mezi Gensem a opozicí byl boj o kulturní, méně pak o sociální politiku. Předposlední podkapitolu věnuji okolnostem likvidace vilenského ghetta, kdy došlo i k povstání FPO. Pokusím se přiblížit reálný rozsah zoufalého boje vilenských židovských partyzánů a stručně připomenou osudy vůdců povstání. V jedné podkapitole se zaměřím i na kulturní život a odbojovou činnost v koncentračních táborech ve Vilně, kam byla po likvidaci ghetta umístěna malá část jeho obyvatel. Tito lidé byli vesměs zavražděni krátce před osvobozením města Rudou armádou v červenci 1944.

2. Literatura a prameny

Ve své práci se opírám jak o práce z pera židovských i nežidovských historiků, tak o vzpomínkovou literaturu. Jsem si vědom toho, že memoáry připomínající život ve vilenském ghettu nejsou nestranným pramenem. Jejich autory jsou bez výjimky členové či alespoň stoupenci partyzánské organizace v ghettu. Díky útěku do lesů se z obyvatel vilenského ghetta konce války dočkali většinou jen členové FPO (při likvidaci ghetta odmítali brát s sebou do lesů nečleny). Jakov Gens ani jeho nejbližší spolupracovníci holocaust nepřežili.